

Svensk ordföljd ur finländskt perspektiv

Ingegerd Nyström är lektor i svenska vid Helsingfors universitet. Hon är medlem av studentexamensnämnden sedan 1982 och medlem av Svenska språknämnden i Finland sedan 1985.

Många som i Finland arbetar med svenskan eller på svenska känner i dag osäkerhet när det gäller ordföljden. Vi är bara alltför medvetna om hur starkt det finska inflytandet är, framför allt i södra Finland, och vi möter dagligen så många underligheter i tryckta texter att vi börjar befara att vår språkkänsla inte är att lita på. Detta leder naturligtvis till en förhållandevis konservativ attityd, det gäller att ta det säkra i stället för det osäkra. I undervisningen medför det att ordföljden framställs som mera stereotyp än den i själva verket är. Detta är naturligt i en undervisningssituation och i och för sig inget fel. Det leder emellertid till att många får dålig beredskap att bedöma för dem främmande ledföljder. För en finlandssvensk blir det allt svårare att avgöra vad som är naturlig variation i svenskan och vad som eventuellt är direkt osvenskt i de texter vi möter.

Jag skall i det följande försöka diskutera svenskt och osvenskt i fråga om ordföljd. Jag kommer att utgå från vad man kunde kalla neutral svensk ordföljd och mot bakgrunden av denna normaliserade ordföljd diskutera de vanligaste variationerna. Dessutom skall jag försöka belysa de hos oss vanligaste avvikelserna från accepterad svensk ledföljd. Jag gör inga anspråk på att kunna ge en heltäckande bild av äktsvensk ordföljd lika litet som av det finlandssvenska dilemma.

Allmänna principer

Svensk ordföljd kan karakteriseras som ganska fast, dvs. möjligheterna att variera satsdelarnas inbördes ordningsföljd är rätt begränsade. Detta är naturligt i ett språk där man inte formellt kan markera vad som är subjekt, objekt eller nominalt adverbial. Den fasta följden mellan satsleden kompenserar alltså avsaknaden av böjningsformer och minimerar möjligheterna till feltolkning.

Den vanligaste ordningsföljden mellan de centrala satsleden är:

subjekt + predikat + objekt + adverbial

Ledföljden är stilistiskt neutral, dvs. inget satsled framhävs i förhållande till något annat. Den är inte heller satstypsmarkerande utan fungerar som grundledföljd i både huvudsats och bisats. Det är utgående från denna ledföljd en svensk sats vanligen tolkas. I praktiken innebär detta att den nominalfras som föregår finit verb (böjd verbform) uppfattas som satsens subjekt.

Olle reparerade båtmotorn i går.

Katten åt en mus.

Jag hörde att *Olle* reparerat båtmotorn i går.

Jag såg när *katten* åt en mus.

Vår kännedom om omvärlden och om logiska förhållanden gör dock att också satser som t.ex.:

Båtmotorn reparerade *Olle* i går.

En mus åt *katten*.

får rätt tolkning. Omvänd ordföljd är oftast stilistiskt eller textuellt betingad och vi ställs i allmänhet inte oförberedda inför den.

Den grundledföljd jag här för åskådlighe- tens skull har utgått från omfattar fyra satsled eller konstituenten. Antalet satsled är emellertid ingalunda fast i en sats. Men i alla satser, med undantag för imperativsatser, behövs det åtminstone subjekt och predikat som man alltså kan säga är obligatoriska led i en sats. Beroende på verbet kan dessutom objekt, predikativ och TSR-adverbial (tid, sätt, rum) utgöra obligatoriska element i en sats. Förutom de obligatoriska konstituenterna kan också fakultativa (icke-obligatoriska) led ingå. Allmänt sett kan man säga att obligatoriska predikatsbestämningar står i sin neutrala position efter predikatet, medan fakultativa bestämningar är mera rörliga.

Av adverbialen är satsadverbialen speciella på flera sätt. De är aldrig obligatoriska, i allmänhet obetonade och dessutom ytterst lågfrekventa i skriven text. Däremot är de satstypsmarkerande och står alltså i olika position i huvudsats och bisats. Detta gör att de trots sin låga frekvens är centrala i alla svenska ordföljdsdiskussioner. Den position de bör stå i kan också utnyttjas för vissa typer av TSR-adverbial och ökar sålunda variationsmöjligheterna i en sats. En viss försiktighet bör dock iaktas när det gäller att utnyttja denna position. Den lämpar sig bäst för adverbial med liknande egenskaper som satsadverbialen, dvs. för obetonade och lätta adverbial.

Grundledföljden i en sats kan varieras av stilistiska och textuella anledningar, men också för att upprätthålla den satsbalans som tyngdlagen förutsätter. En sats som är bildad i enlighet med tyngdlagen har höger-tyngd, dvs. lätta led står i början av satsen medan tunga led placeras i slutet. Ett lätt led är i allmänhet både obetonat och kort, medan ett tungt led kan vara tungt både till innehållet och omfånget. I enlighet med tyngdlagen kan tunga subjekt, objekt eller

predikativ placeras längst till höger i satsen, utanför själva grundsystemet i något som kallas extraposition. Extraposition behandlas inte närmare i denna artikel.

Påståendesatser

De flesta påståendesatser i svenskan omfattar 3-4 satsled och ordningsföljden dem emellan är den ovan nämnda: *subjekt + predikat + objekt + adverbial*. För en detaljdiskussion om ledföljden i påståendesatser behövs dock ett mera detaljerat system med position för satsadverbial och skilda positioner för finit och infinit predikatsled. Grundschema får då följande utseende:

subj + finit verb + satsadvl + infinit verb + obj + advl

Detta schema kan som bekant varieras genom att något annat satsled än subjektet ställs först i satsen, i fundamentet (= den del av en påståendesats som står före det finita verbet). När subjektet inte står i fundamentet intar det positionen efter finit verb. Utgående från att fundamentet är valbart blir schemat följande:

(F) + finit + subj + satsadvl(A1) + infinit + obj + advl(A2) + (A3) + (A4)

I princip kan alltså vilken satsdel som helst inleda en svensk påståendesats:

Subjekt: *Stina* skriver en uppsats.

Predikat: *Gråter* gör han inte ofta.

Satsadverbial: *Inte* slutar han så här snart.

Objekt: *Uppsatsen* har hon redan lämnat in.

Predikativ: *Färdig* blir uppsatsen inte på länge.

TSR-adverbial: *I morgon* måste den vara färdig.

I praktiken är det vid sidan av subjektet endast TSR-adverbial som kan sägas vara vanliga i fundamentet. Andelen objekt i fundamentet varierar beroende på texttyp

och förefaller att vara betydligt vanligare i talat språk än i skrivet. I skriften normalprosa är andelen satser med objekt i fundamentet endast 2—3 %. Ju ovanligare ett satsled statistiskt sett är i fundamentet, desto större emfas får det i denna position. De enskilda satsledens förutsättningar att stå i fundamentet diskuteras i samband med respektive led.

Subjektet

Subjektet kan i en svensk huvudsats inta tre olika positioner. Det kan stå först eller efter finit verb eller om det är extremt tungt ännu längre högerut, ofta sist i satsen.

Våra kommuner börjar så småningom förstå att flyktingar kan berika helheten. (ÖN)

Så småningom börjar *våra kommuner* förstå att flyktingar kan berika helheten.

Det är glädjande att *allt fler kommuner öppnar portarna för flyktingar* och det får absolut inte vara en skam att *erkänna att man vill ha driftighet, innovationsrikedom, flit, ja med andra ord ny och idérisk arbetskraft*. (ÖN)

I sin normala position kan subjektet anses stå när det inleder en påståendesats. Det är då stilistiskt neutralt och behöver inte heller ha någon speciell textbindande funktion även om det ofta är anaforiskt (tillbakasyftande). Också positionen efter finit verb kan ses som en neutral grundposition för subjektet. Det är andra led som förorsakat förskjutningen högerut, inte någon egenkap hos subjektet. Dessa positioner är också såtillvida grundpositioner att varje fullständig huvudsats måste ha ett subjekt i någondera positionen. Om det egentliga subjektet av stilistiska skäl ställs längre högerut i satsen måste en formell markör, dvs. pronomenet *det*, fylla ut antingen den första eller den andra subjektspositionen. Det formella subjektet kallas numera ofta platshållare och man säger att svenskan har platshållartvång. Det egentliga subjektet

står ofta långt till höger i satsen om det är obestämt och mycket ofta, nästan alltid, om det är en infinit, en sats eller om det innehåller en sats. I det första fallet beror det på att obestämt species i allmänhet signalerar ny information och på att led som innehåller ny information enligt huvudregeln placeras mot slutet av en sats. I de senare fallen är det tyngdlagen som träder i kraft.

Det stod inte alltid *salt sill och potatis* på bordet. (Veckan)

Det är kanske på tiden att *börja undersöka om kvinnor verkligen har dessa speciella humanbegåvningar*. (DN)

Inför kampen mellan Holkeri och Väyrynen är *det* ytterst intressant att notera den socialdemokratiska professorn Risto Särkiahos konstaterande i en artikel i *Aamulehti*. (Hbl)

Det är fint att visa att man har pengar. (DN)

Det är kul att studera de falska och samvetslösa kvinnorna i TV-serierna. (DN)

Andra positionsregler än de ovannämnda finns inte för subjektet och det behövs antagligen inte heller sådana eftersom placeringen av subjektet ytterst sällan vållar problem.

Objekt och predikativ

Objektets neutrala plats i en sats är efter predikatets infinita del, såsom framgår av schemat nedan.

<i>fund. finit</i>	<i>A1</i>	<i>infinit</i>	<i>obj</i>	<i>A2</i>
jag	städar	inte	—	huset i onödan
jag	har	redan	köpt	äpplen på torget

Från denna position kan objektet av särskilda skäl flyttas till fundamentet. En flyttning av objektet till första plats i satsen är i allmänhet stilistiskt, textuellt eller informationsmässigt betingad. Ofta samverkar orsakerna.

Topikaliserade objekt är som nämnts ovanliga och en fundamentplacering innebär därför alltid ett visst mått av emfas även då placeringen i första hand beror på textuell bindning.

Ja, vad gör en flyktingfamilj på semestern?

Ett svar som gör anspråk på att vara generellt kan DN tyvärr inte erbjuda. (DN)

Biologiska determinanta som gällt människan i miljoner år tappas inte bort bara därför att människor de senaste tusen åren omskapat sina samhällsformer och de senaste hundra åren förändrat sina produktionsformer.

Biologiska könsrolldeterminanta har vi kvar. (DN)

Ännu starkare blir emfasen när direkt bindning till det föregående saknas eller ligger längre tillbaka i texten.

Tre kronor blir man erbjuden för en fin sten, något som snabbt gjort stenplockningen till en populär syssla. (DN)

Anledning till optimism ger det avtal om utbyte av vetenskap och teknologi som Kalevi Sorsa hösten 1986 skrev under i Peking. (Hbl)

Också predikativ är lågfrekventa i fundamentet, men i motsats till vad som gäller för objekten medför topikaliserings inte automatiskt emfas.

Substantiviska predikativ och stereotypa fraser tycks inte få speciell emfas om de placeras i fundamentet. Vid innehållstomma verb (vara, bli, heta, kallas m.fl.) kan det ibland t.o.m. vara svårt att avgöra vad som är predikativ och vad som är subjekt i satsen. Verbet fungerar som sammanbindande länk mellan två i det närmaste likvärdiga led, så att det lättare placeras i fundamentet. Subjektet utgörs då ofta av infinitiv eller en sats.

Ett ideal i samma anda är de unga börs- och penninghajarna. (DN)

Nästa steg är då naturligtvis att öppna möjligheter till utbildning för flera både unga och vuxna studerande. (Hbl)

Ganska anmärkningsvärt är att en realistisk bild av verkligheten skulle vara utmanande. (DN)

Något större emfas förefaller adjektiviska predikativ att få i fundamentet.

Känd är Kreuger också för Hättö naturskyddsområde. (Hbl)

Konturskarpa och sinnliga är minnesbilderna från barnår och tonår som plötsligt dyker upp. (DN)

Ett specialfall utgör de negerade objekten. I dem kolliderar två krav. Det ena är att objektet skall stå i objektsposition och det andra att nekningsordet skall stå i satsadverbialposition. Vid enkelt predikat är detta inget problem i påståendesatser eftersom satsadverbial och objekt i dem står bredvid varandra.

Jag köpte *ingen* mjölk i dag.

Jag köpte *ingenting*.

Vid sammansatt predikat kan eventuellt hela det negerade objektet, speciellt om det är pronominent, placeras i position A1, dvs. på nekningsordets plats.

? Jag har ingen mjölk köpt i dag.

Jag har ingenting köpt.

I objektsposition kan det däremot inte stå.

*Jag har köpt *ingen* mjölk i dag.

*Jag har köpt *ingenting*.

(? före en mening anger att den är diskutabel, medan *anger att meningen är felaktig.)

Det vanligaste i tveksamma eller oriktiga fall är att det nekande pronomenet ersätts med nekningsord + obestämt pronomen.

Då kan nekningsordet stå i position A1 och objektet på normal objektplats.

Jag har *inte* köpt *någon* mjölk.

Jag har *inte* köpt *någon*ting.

Samma problem som vid sammansatt predikat uppstår också i bisatser, eftersom nekningsord och objekt inte heller i dem står bredvid varandra. Nedanstående exempel kunde därför lämpligen rättas så att *ingen* ersätts med *inte... någon* dvs. "*inte* spelar *någon* roll"

De fräckaste bilisterna har redan kommit underfund med att det spelar *ingen* roll om de "betalar skjortan" i de dyra parkeringshallarna eller väljer att betala 80 mk i parkeringsböter. (Hbl)

Adverbial

I en svensk påståendesats kan adverbial placeras i tre positioner, nämligen i fundamentet, efter finit verb (A1) och efter objektet (A2).

F	A1	A2
Imorgon tänker jag <i>inte</i> skriva <i>på hela</i> dagen.		

Av dessa positioner är A2 den vanligaste för TSR-adverbial, medan A1 är satsadverbialpositionen. Både satsadverbial och TSR-adverbial kan stå i fundamentet. Vissa typer av TSR-adverbial kan också stå i position A1, däremot kan satsadverbial aldrig stå i position A2. De egentliga adverbialpositionerna (A1 och A2) kan innehålla flera adverbial samtidigt. Toleransen i A2 är dock betydligt större än i A1.

Du kan *inte* vid din ålder arbeta så hårt ute i skogen alla dagar.

Om flera typer av adverbial samtidigt uppträder i position A2 är den inbördes ordningen följande. Närmast verbet står modifierande adverbial (sätt, grad, mängd) sedan rumsadverbial, tidsadverbial och slutligen eventuella övriga adverbial.

Hon har pluggat hårt vid universitetet i flera år för att få sin examen.

Enbart i position A2 står i normala fall alla obligatoriska adverbial.

Kalle Pettersson bor *på Emsalö*.

Emsalö ligger i *Borgå landskommun*.

Också sådana TSR-adverbial som uttrycker sätt eller grad och som modifierar verbhandlingen står alltid efter predikatet, alltså i A2.

Alla skrattade *högt*.

Hon sörjde *djupt*.

För övrigt är olika typer av TSR-adverbial i olika grad rörliga. Rörligast är tidsadverbialen som förutom i position A2 kan placeras både i fundamentet och i satsadverbialposition. I position A1 ställs framför allt tidsadverbial som uttrycker obestämd tid. Rumsadverbial som inte är obligatoriska kan från A2 flyttas till fundamentet, däremot står rumsadverbial med undantag för *här* och *där* praktiskt taget aldrig i satsadverbialposition.

Satsadverbialpositionen är en känslig position i svenskan. Normalt kan den förutom för satsadverbial som nämnts användas för lätta tidsadverbial som uttrycker obestämd tid, såsom *snart*, *ibland*, *ofta*, *småningom*, *med tiden*. Frestelsen att fylla positionen med andra typer av adverbial blir dock ofta stor. Det är ju fråga om en vedertagen adverbialposition och speciellt i Finland tycks språkkänslan acceptera också andra än ovannämnda adverbialtyper i denna ställning. Vad som kan accepteras beror till en del på satsens struktur för övrigt. Tunga led placeras ju enligt huvudregeln högerut i satsen. Om det finns många tunga led i en sats, t.ex. både satsformat objekt och satsformade adverbial, kan tyngden fördelas så att något tungt led, oftast ett adverbial, placeras i fundamentet. Satsmitten är däremot ingen lämplig avlastningsplats för tunga led, men tål större tyngd i komplexa satser än i enklare. En sats med alltför tunga led i position A1 är inte bara stilistiskt utan också informativt otymplig. En tung mitt splittrar satsen och gör informationen svåröverskådlig.

Henrik Borgström d.y., en av Föreningsbankens mest energiska påskynbare och bankens första verkställande direktör, *var såväl genom specialstudier som inhämtad praktisk erfarenhet*

särskilt rörande det skotska och det svenska privatbankväsendet — hade bl.a. tjänstgjort å det nyssgrundade företaget Stockholms Enskilda bank väl förberedd för sin insats som chef för den nya banken.

Hangö stad **har med en 30...985 till vattendomstolen inkommen, sedermera ändrad, ansökan, till vilken bifogats utredning om ärendet, anhållit** att vattendomstolen skulle ändra den punkt av tillståndsvillkor 2) i vilken ...

Denna typ av konstruktioner kan göra administrativa texter fullständigt oläsliga.

Det är dock inte enbart tyngdförhållanden som reglerar användningen av position A1. Också adverbialkategorin spelar in. Som nämnts kan t.ex. rumsadverbial ytterst sällan stå i denna position. Ett olämpligt eller ovanligt adverbial i position A1 kan göra inte bara ett stelt utan ibland ett direkt osvenskt intryck. Det är därför allt skäl att varken överbelasta positionen eller utnyttja den för annat än obetonade adverbial.

Någon annan adverbialposition än A1 finns inte **inne** i påståendesatser. Trots detta börjar man i finlandssvenska texter allt oftare se ordföljder med adverbial mellan predikatets infinita del och objektet. Det är förmodligen interferens från finskan där sambandet mellan predikat och objekt inte är någon ordföljdsfråga.

Det betyder att om försändelsens adressat har flyttat och lämnat in *på postanstalten* en varaktig adressförändring, sänds försändelsen till den nya adressen.

Jörgensen har i Meningsbyggnaden i talad svenska (1976) konstaterat att 14 av totalt 4 810 meningar har en ledföljd där adverbial står mellan infinit verb och t.ex. ett objekt eller egentligt subjekt. I de 3 exempel han anför förefaller adverbialen närmast att vara modifierande — fungera som ett slags förbehåll för utsagan — även om det första formellt är tidsadverbial.

Nu har det ju inte varit *hittills* nära större problem me de

för man kan ju se *faktiskt* saker och ting på så hemskt många olika sätt

Vi skulle börja *kanske* me rekryteringen.

Alla exempel ger intryck av att adverbialen skulle vara tillfälliga inskott och inte vara uttryck för något fast mönster ens i talat språk. I vårdad stil gör ledföljden ett direkt osvenskt intryck.

I fundamentet är adverbial betydligt vanligare än någon annan satsdel med undantag för subjektet. Både TSR-adverbial och satsadverbial kan inleda påståendesatser och i många fall innebär placeringen i fundamentet att de framhävs och blir emfatiska. I hur hög grad de blir emfatiska beror på vilken adverbialkategori det är fråga om. Ju vanligare en adverbialkategori är i fundamentet dess svagare emfas får den.

Ett TSR-adverbial i fundamentet är ofta förknippat med den logiska informationsföljden.

Denna dag i slutet av juli går en stark vind över södra Gotland. Den sliter i grässets toppar och får vallmon att niga på fälten. *I P C Jersilds trädgård* far den som ett jehu genom trädkronorna. (DN)

I ovanstående exempel fastställs i ingressen till en intervju tid och rum för intervjun genom adverbial i fundamentet. Samma grepp återfinns i tidningens sammandrag på första sidan.

I ett grönt litet hus på Gotland, inbäddat bland lummiga träd och blommande buskar, sitter P C Jersild och väntar på att hans 21:a bok skall komma ut på fredag. (DN)

Denna informationsföljd med fakultativa tids- eller rumsadverbial i fundamentet är logiskt betingad och i vanliga fall inte speciellt emfatisk. Adverbial som på detta sätt anger utgångspunkten, dvs. tiden, platsen eller villkoret för verbhandlingen kan kallas ramadverbial. Eftersom ramadverbialen aldrig är obligatoriska är deras samband med predikatet ganska löst och deras naturliga position blir snarare fundamentet än sats slutet.

I augusti riskerar vårdutbudet vid Lysekils sjukhus därför att halveras. (DN)

För tjugofem år sedan blev Ingrid Segerström invald för socialdemokraterna i fullmäktige. (DN)

I Raumo knypplades redan på 1700-talet bottenspetsar som användes i styckemössor. (Hbl)

Temporala ramadverbial har ofta satsform vilket kan bidra till att de placeras i fundamentet.

När Simone Weil reste till Tyskland 1932 såg hon i fascismens frammarsch ett växande hot mot civilisationen. (DN)

När jag gick med i befrielsekriget var jag inte politiker. (DN)

Också villkorsbisatser fungerar som ramadverbial. Frågeformade villkorssatser står alltid i fundamentet och subjunktionsinleda mycket ofta.

Har föraren varit rattfull eller visat grov vårdslöshet betalar TFF inte ut några pengar. (DN)

Om stamintressen får makten hotas både näringslivet och den medborgersliga tryggheten. (DN)

För ramadverbialen gäller alltså att deras informationsvärde i kombination med deras lösa kontakt med predikatsverbet leder till placering i fundamentet.

De flesta satsadverbial blir starkt emfatiska om de placeras i fundamentet.

Egentligen vill hon inte minnas tiden som borgarråd i Stockholm. (DN)

Ett undantag från de allmänna reglerna för satsadverbial utgör de konjunktionella adverbialen. Deras främsta uppgift är ju att fungera som textuella länkar och de anger vilken typ av samband som råder mellan två satser. Exempel på konjunktionella adverbial är: *dessutom, här till, dock, däremot, det oaktat, trots allt, nämligen, alltså, således, därför*. I fråga om dessa adverbial kan man knappast tala om en flyttning till fundamentet, för dem gäller snarast att

deras normala plats är först i satsen och att de endast undantagsvis står i vanlig satsadverbialposition.

Däremot kunde biståndet i högre grad gå till undervisning i journalistik, förvaltningsetik, fackföreningsuppbyggnad och rättssäkerhet. (DN)

Således kan ett kvinnligt statsråd propagera för könsreglering redan i skolan, och Valfridson kan propagera för könsreglering i politiska styrelser. (DN)

Också centerpartiets tidiga nominering av presidentkandidat har uppenbarligen snarare skadat än gynnat Väryrynen. (Hbl)

Adverbial i fundamentet är alltså ofta informationsmässigt och textuellt betingade. Till detta kommer att kravet på satsbalans kan bidra till den relativt höga andelen adverbial i fundamentet.

Fundamentets funktioner

Påståendesatser är alltså de enda satserna i svenskan med valbar satsinledning. I princip kan som nämnts vilket satsled som helst stå i fundamentet, men i praktiken utnyttjas inte möjligheterna till fullo. Det förefaller också som om språkutvecklingen skulle gå mot en allt mindre variation i fundamentet. Objekten förefaller att bli allt sällsyntare — åtminstone i ett fyrahundraårsperspektiv — och adverbialen verkar bli mera stereotypa. Det är inte omöjligt att svenskan någon gång i framtiden kommer att ha endast subjekt och eventuellt textbindande adverbial i fundamentet.

I dagens svenska innebär valet av fundament ofta ett stilistiskt val. Vissa satsled blir starkt emfatiska i fundamentet, medan andra inte får något särskilt tryck och kanske där kan anses stå i sin neutrala position. Obetonade och neutrala är naturligtvis i första hand subjekten. Möjligheten att ha endast formellt subjekt i fundamentet visar att det räcker med en ren markör. Markörfunktion har också de konjunktionella adverbialen som fungerar som textbindande element. Något starkare tonvikt förefaller ramadverbialen att få, men inte heller

när det gäller dem kan man tala om *emfas*. Det är snarare informationsvärdet som ökar. För övrigt gäller att obligatoriska led, dvs. objekt, vissa predikativ och obligatoriska adverbial får *emfas* i fundamentet och likaså fakultativa TSR-adverbial som inte fungerar som ramadverbial. Ledens tyngd tycks inte spela någon avgörande roll vid fundamentvalet. Språkkänslan accepterar tydligen t.o.m. mycket tunga led i fundamentet, trots regeln om högertyngd. För tydlighetens skull dubblas dock i många fall verkligt tunga fundament med ett sammanfattande pronomen eller med ett *så*.

Tvåhundra språkforskare, språklärare, terminologer och översättare från Öst- och Västeuropa, Australien, USA, Canada, Latinamerika, Kina och de nordiska länderna möts denna vecka i Vasa. (Hbl)

Om män (som det påstås) verkligen har bättre sinne för sakorientering än kvinnor och kvinnor verkligen är bättre på att orientera sig socialt, så borde ett sådant förhållande inte användas som utgångspunkt för en breddning av gemensam social och demokratisk förmåga. (DN)

Fängelse i en och en halv månad — det blev det strängaste straffet för grov misshandel i den s.k. skinheadrättegången. (DN)

Bisatser

Strukturen i bisatser skiljer sig på två punkter från strukturen i huvudsatser. För det första är ledföljden *rak*, dvs. subjektet står alltid före predikatet. Bisatserna saknar fundament och endast bisatsinledaren kan föregå subjektet. För det andra står satsadverbialen mellan subjekt och finit verb. Position A1 ligger alltså i bisatser före det finita verbet. Dessa ledföljdsskillnader mellan huvudsatser och bisatser är specifika för svenskan och många icke-svenskspråkiga har stora svårigheter när det gäller att konsekvent tillämpa systemet. Också finlands-svenskarnas spontana känsla för bisatsled-

följd håller tydligen på att försvagas. Det är det dagliga inflytandet från finskan som gör sig gällande.

Rak ledföljd förefaller framför allt välla svårigheter i indirekta frågesatser. Direkt fråga skiljer sig från indirekt genom ordföljden och i de fall den direkta frågan redan har rak ledföljd genom ett insatt subjektsmärke.

Jfr:

Vad gör du?

Han frågade vad jag gör.

Vem är mannen?

Han frågade vem mannen är

Vem ringde?

Han frågade vem som ringde.

Vem kan sköta saken?

De undrade vem som kunde sköta saken.

Detta är en skillnad som många finlands-svenskar i dag går bet på, i synnerhet i talad svenska, men också i skrift. I radio- och teveintervjuer hör man ofta huvudsatsordföljd i indirekta frågor. I texter av mindre rutinerade skribenter samt i översättningar börjar man också allt oftare stöta på oriktig ordföljd i denna typ av satser.

Graffiti berättar vad dagens ungdomar känner inom sig, *är de rädda* och frustrerade eller *är de arga* och missnöjda med någonting. (studentuppsats)

En löpare som inte vet *hur många varv återstår*, som inte ser klockan, som inte ser tättmännen fortsätta är fullkomligt utmattad. (Hbl)

Det är också tiden som säger *lönar det sig eller inte*. (studentuppsats)

Teleman (1967) hävdar kategoriskt om svenskan i Sverige att indirekta frågesatser aldrig visar något avsteg från bisatsordföljdens regler och i Finland klassificeras konstruktionen av hävd som grovt fel.

Också känslan för var satsadverbial och motsvarande skall stå i bisatser håller tydligen på att försvagas i finlandssvenskan. Inte i så hög grad att ett slumpmässigt bläddrande i de större dagstidningarnas ledande spalter skulle ge exempel, men ändå i så stor utsträckning att man i icke-professionella texter som t.ex. studentuppsatser, övningsuppsatser av olika slag och i insändarspalter och mindre lokaltidningar kan se en klar osäkerhet. Störst är osäkerheten i fråga om *att*-satser, *så att*-satser och *för att*-satser men huvudsatsordföljd förekommer mera tillfälligt också i andra typer av bisatser.

Det är klart, att samhällets eller den enskilda individens intressen *kan ofta* på ett mycket tråkigt sätt ändra en annans omständigheter och trivsel. (Hbl ins.)

(bör vara: ...*ofta* på ett mycket tråkigt sätt *kan...*)

Det var mödan värt fastän vi *råkade ofta* i gräl. (studentuppsats)

(bör vara: ...vi *ofta råkade...*)

I fråga om rena *att*-satser är det dock skäl att komma ihåg att de i många avseenden står nära huvudsatserna och att detta avspeglas på ledföljden. Många *att*-satser är informationsmässigt betydelsefulla och de kan i likhet med huvudsatser inledas med fundament och åtföljande omvänd ordföljd. I talspråk får *att*-satser också för övrigt ofta huvudsatstypologi. *Att*-satser som inleds med adverbial eller eventuellt objekt är förhållandevis vanliga i stelar och mera komplicerat skriftspråk. Valet av topikaliserat led följer samma principer som i huvudsatser och fundamenteringen bör åtföljas av omvänd ordföljd. Det är alltså korrekt att skriva:

Zimbabwes säkerhetstjänst mottog en varning från Sydafrika att *om västmakterna inledde sanktioner*, skulle landet mycket direktare stöda MNR. (DN)

Men underligt är det att *medan Mandela sitter på livstid*, går Ian Smith ute på gatorna. (DN)

Denna *att*-satsstruktur har mycket gammal hävd i svenskan och har i äldre tid varit utmärkande för speciellt kanslitexter. I de äldsta kansliturexterna (1500-talet) förekom det ofta kontaminationer av olika slag i *att*-satserna och i dag tycks osäkerheten när det gäller ledföljden igen vara ganska stor. Åtminstone i finlandssvenska texter kan man hitta satser också med topikalisering och rak ordföljd, en struktur som inte har hävd i svenskan.

Det är typiskt för de styrandes sätt att behandla denna befolkningsgrupp, att *genast när depositionerna börjar ge en, om ock mycket blygsam realränta, man strax börjar* ropa på att samhällets intresse kräver, att depositionerna måste beskattas. (Hbl)

Att-satser med fundament och omvänd ordföljd är alltså korrekta i svenskt skriftspråk. Om också satsadverbialposition efter finit verb skall anses korrekt i skrift är mera diskutabelt. I talspråk tycks denna ledföljd enligt Jörgensen (1978) vara vanlig, rentav vanligare än normal bisatsledföljd. Att ledföljden är frekvent just i talspråk beror förmodligen på att skillnaden mellan direkt och indirekt anföring är vagare i tal än i skrift och att själva anföringssatsen i tal ofta utgörs av stereotypa, närmast innehållstomma fraser. I skrift finns det dock ingen anledning att glida mellan anföringstyperna och i mera formellt skriftspråk förefaller konstruktionen inte heller ha någon större utbredning. *Att*-satserna konstrueras normalt som i nedanstående exempel med satsadverbial eller motsvarande i bisatsställning.

Dag efter dag kunde jag se att den *inte rörde sig* ur fläcken. (DN)

Ulla Bergryd menar att det är vanligt i det moderna yrkeslivet att det *inte räcker* med kompetens, intrycket man överför är minst lika viktigt. (DN)

Men i finlandssvenska texter förekommer missar:

Det påstås att Klaus Flemming *bodde rätt ofta* på gården då den låg strategiskt placerad. (Hbl)

(bör vara: ...*rätt ofta bodde* på gården...)

Det allmänna intrycket av ledföljden i att-satser är att det åtminstone i finlands-svenskan förekommer rätt stor variation och också en tydlig osäkerhet hos dem som medvetet försöker välja ledföljd. Det förefaller också klart att många reagerar direkt negativt på huvudsatsplacerat satsadverbial, vilket väl redan det är en bra anledning till att undvika ledföljden i vårdad stil. Dessutom kan det vara skäl att minnas att bisatsledföljd alltid är rätt medan huvudsatsledföljd kan innebära fel typ i fel sammanhang.

För övrigt kan om bisatsledföljd sägas att satsslutet följer samma principer som i huvudsatser. Predikat och objekt skall inte skiljas åt av adverbial och övertunga objekt och adverbial kan vid behov placeras längst till höger i satsen.

LITTERATUR:

- Hammarberg, Björn & Åke Viberg (1975), Platshållartvånget, ett syntaktiskt problem i svenskan för invandrare. SSM Report 2. Stockholms universitet.
- Jørgensen, Nils (1976), Meningsbyggnaden i talad svenska. Lundastudier i nordisk språkvetenskap ser. C. nr 2. Studentlitteratur. Lund.
- Teleman, Ulf (1967), Bisatser i talad svenska. *Svenskt talspråk*. red. Gösta Holm. Almqvist & Wiksell. Uppsala.
- Thorell, Olof (1973), Svensk grammatik. Esselte studium. Stockholm.
- Westman, Margareta (1974), Bruksprosa. En funktionell stilanalys med kvantitativ metod. Liber läromedel. Stockholm.